

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ,
ПОВ'ЯЗАНИМ З ДІЯЛЬНІСТЮ «ГРУП СМЕРТІ»
В СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖАХ І МОБІЛЬНИХ
ДОДАТКАХ ІР-ТЕЛЕФОНІЇ

Методичні рекомендації

Київ
2021

Авторський колектив:

Бурак Марія, кандидат юридичних наук (Національна академія внутрішніх справ);

Калиновський Олександр, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Національна академія внутрішніх справ);

Галустьян Олена, кандидат юридичних наук (Національна академія внутрішніх справ);

Задвернюк Марина (Національна поліція України);

Кудінов Вадим, кандидат фізико-математичних наук, доцент (Національна академія внутрішніх справ);

Мельников Ілля (Національна академія внутрішніх справ);

Тичина Олена (Національна академія внутрішніх справ);

Чукаєва Аліна, кандидат юридичних наук (Національна академія внутрішніх справ)

Рецензенти:

Казміренко Вікторія, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Національна поліція України);

Корнейко Олександр, кандидат технічних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ)

Схвалено до друку на засіданні науково-методичної ради Національної академії внутрішніх справ 22 березня 2021 року (протокол № 5)

- 3-33 **Запобігання** кримінальним правопорушенням, пов'язаним з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках IP-телефонії [Текст] : метод. рек. / [М. Бурак, О. Калиновський, О. Галустьян та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. – 46 с.

Методичні рекомендації щодо запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю «груп смерті» в інтернет-просторі, розроблено для працівників слідчих, оперативних та інших підрозділів правоохоронних органів, науковців, викладачів і здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДІЯЛЬНІСТЮ «ГРУП СМЕРТІ» В СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖАХ І МОБІЛЬНИХ ДОДАТКАХ ІР-ТЕЛЕФОНІЇ.....	7
1.1. Стан і тенденції розвитку діяльності «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах та мобільних додатках ІР-телефонії.....	7
1.2. Детермінанти злочинів, пов'язаних з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках ІР-телефонії.....	15
1.3. Особа злочинця та жертви злочинів, пов'язаних з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках ІР-телефонії.....	18
РОЗДІЛ 2. КОМПЛЕКС ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ДІЯЛЬНІСТЮ «ГРУП СМЕРТІ» В СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖАХ І МОБІЛЬНИХ ДОДАТКАХ ІР-ТЕЛЕФОНІЇ.....	23
2.1. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам, пов'язаним з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках ІР-телефонії.....	23
2.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам, пов'язаним з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках ІР-телефонії.....	25
2.3. Віктимологічні засади запобігання злочинам, пов'язаним з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках ІР-телефонії.....	30
2.4. Особливості психологічного профілю потенційної жертви «груп смерті».....	32
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43

ВСТУП

Одним із важливих напрямів розбудови України як незалежної демократичної держави є ефективне запобігання злочинності. Успішність цієї діяльності безпосередньо залежить від теоретичних напрацювань за напрямками запобігання окремим її видам. Водночас слід урахувувати як приписи чинного кримінального законодавства й практику його застосування в сучасних умовах, так і детермінанти існування та відтворення злочинів, а також специфічні засоби й заходи запобігання їм. Останніми роками стрімко збільшується кількість виявів насильства й жорстокості, що завдають значної шкоди законним інтересам особи, соціуму й державі. До таких виявів агресивної антигромадської поведінки належить і самогубство.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), кожні сорок секунд у світі хтось накладає на себе руки. Щорічно жертвами суїциду стає близько 800 тис. осіб, причому переважно це жителі розвинених, багатих країн. Згідно з рейтингом ВООЗ, Україна належить до країн з високим рівнем самогубств. За даними Державної служби статистики України, минулого року коефіцієнт самогубств в Україні становив 16,6 осіб на 100 тис. населення (згідно з даними ВООЗ – 20,1 на 100 тис. осіб), тобто загалом жертвами суїциду стало близько 7 тис. українців [1].

Унаслідок технічного прогресу та стрімкої еволюції людства з'являються нові, раніше не відомі види злочинів, а отже – і способи їх вчинення. Зокрема, з появою та розвитком Інтернету виникли нові форми вчинення доведення до самогубства, що поширюються у світі одночасно зі збільшенням кількості постійних користувачів мережі. Поширеними стали самогубства підлітків, яких спонукали до цього в «групах смерті» в соціальних мережах. Уперше ситуацію, пов'язану з діяльністю «груп смерті» на кшталт спільнот «Синій кит», «Тихий дім», «Розбуди мене о 4:20», почали обговорювати ще в травні 2016 року. За даними Національної поліції України, тільки в одній такій спільноті було виявлено понад двісті активних користувачів з України. Неабияке занепокоєння викликає той факт, що жертвами доведення до самогубства здебільшого стають підлітки й діти, а кількість зареєстрованих злочинів за ознаками ст.120 Кримінального кодексу (КК)

України «Доведення до самогубства» щороку невпинно збільшується [2].

Зокрема, згідно з даними Генеральної прокуратури України, упродовж 2015 року обліковано 890 кримінальних правопорушень цієї категорії, 2016 року – 1410, 2017 року – 1000, 2018 року – 1006, 2019 року – 896, 2020 року – 647 випадків таких протиправних діянь. Водночас за одинадцять місяців 2021 року обліковано 1140 фактів доведення до самогубства, що майже вдвічі більше, ніж за аналогічний період 2020 року [3]. Утім офіційна статистика не цілком відображає стан і динаміку поширення злочинів цієї категорії, що пов'язано з високим рівнем їх латентності. Крім того, статистичну інформацію за період з 2014 року, наведено без урахування показників щодо тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, а також тимчасово невідконтрольних районів Донецької та Луганської областей [4, с. 43].

Поряд з тим, що у 2021 році значно зросла загальна кількість фактів доведення до самогубств, загрозливого характеру набула ситуація з вчиненням самогубств саме підлітками.

Як повідомила керівниця Департаменту захисту дітей та протидії насильству Офісу Генерального прокурора, за даними Єдиного державного реєстру досудових розслідувань загалом з 2017 року зафіксовано 518 випадків підліткових самогубств, зокрема: у 2017 році вчинили самогубство 166 підлітків, у 2018 – 97, у 2019 – 111, а у 2020 році – 123 неповнолітніх. Станом на лютий 2021 року було зафіксовано вже 21 випадок. Найчастіше накладають на себе руки підлітки у віці від 12 до 16 років. У віці від 8 до 18 більше вчиняють самогубство хлопці [29].

Стрімке поширення в соціальних мережах «груп смерті» стало новим викликом для усього суспільства й поліції. Правоохоронці знали про це явище і раніше, однак не піднімали цю тему довгий час саме через острах появи ажіотажу. Поширення українськими ЗМІ різного роду інформації та історій щодо діяльності так званих підліткових «груп смерті» в Інтернеті спонукало співробітників кіберполіції діяти на попередження та видати низку відповідних повідомлень, адже багато дітей почали реєструватися у цих групах не через схильність до самогубства, а через цікавість. Тому у кіберполіції закликають ставитися до теми «груп смерті» вкрай обережно,

аби не спровокувати ще більшої їх популяризації. Стрімке зростання популярності «груп смерті» в Україні кіберполіцейські пояснюють не стільки «російським слідом», а саме тим фактом, що цю тему активно підхопили вітчизняні ЗМІ [30].

Свого часу Голова Національної поліції України повідомляв, що працівники Департаменту кіберполіції виявили 926 груп «самогубств», з яких уже 600 заблокували. Поліція за цими фактами відкрила 35 кримінальних проваджень, встановила 4 факти суїциду, які пов'язані з діяльністю «груп смерті», попередила понад 10 спроб суїциду [5].

Якщо раніше ці групи поширювали свій контент в основному через соціальну мережу Вконтакте, то останніми роками, і це пов'язано як із забороною цієї спільноти в Україні, так і з протидією діяльності самих «груп смерті», все частіше вони з'являються в Телеграм та ТікТок.

Саме такі фактори, як: тенденція до зростання спроб підліткових самогубств; стрімке поширення діяльності так званих «груп смерті»; складність виявлення та притягнення до відповідальності їх адміністраторів та кураторів, серед яких професійні психологи та спеціалісти, що створюють для них відеоконтент та просувають їх у соціальних мережах; розвиток інформаційних технологій тощо, – викликають низку проблем щодо запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з діяльністю «груп смерті» та потребують їх комплексного вивчення та розв'язання.

Деякі кримінально-правові й кримінологічні проблеми запобігання самогубству та доведення до самогубства розглядали у своїх працях А. Г. Амбрумова, М. О. Бердяєв, О. А. Гусак, Л. І. Керик, О. О. Колінько, О. Б. Кузьо, Ю. З. Кузьо, П. О. Сорокіна, Н. В. Ортинська, Г. Ш. Чхвартішвілі, Р. В. Федченко, Л. М. Шестопалова ін.

Результати дослідження в цьому напрямі засвідчують, що правоохоронні органи не цілком напрацювали й опанували науково-практичну методику запобігання та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках IP-телефонії. Зазначене й зумовлює актуальність цього видання.

РОЗДІЛ 1. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДІЯЛЬНІСТЮ «ГРУП СМЕРТІ» В СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖАХ І МОБІЛЬНИХ ДОДАТКАХ ІР-ТЕЛЕФОНІІ

1.1. Стан і тенденції розвитку діяльності «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах та мобільних додатках ІР- телефонії

Останніми роками в Україні масовими стали спроби й випадки дитячого самогубства, що спровоковані через соціальні мережі. Такі «групи смерті» хоч називаються по-різному («Синій кит», «Тихий дім», «Розбуди мене о 04:20», «Червона сова», «Момо» тощо), проте мають спільну мету – доведення до самогубства дитини, попередньо втягнутої до таких спільнот. Підвищена суспільна небезпека полягає в тому, що жертвами таких самогубств у 100 % випадків стають діти й підлітки.

Слід зауважити, що працівники Департаменту кіберполіції НПУ (кіберполіції) постійно вживають заходів щодо запобігання доведенню неповнолітніх до самогубств через мережу Інтернет. Зокрема, виявлено 434 «групи смерті». Кількість облікованих «записів», які вдалося ідентифікувати як такі, що зареєстровані на території України, становила 34 970 [6]. Водночас результати ґрунтового аналізу наукової літератури дають підстави стверджувати, що складність виявлення, розслідування цих злочинів і запобігання їм зумовлена такими особливостями:

- місцем учинення злочину є соціальні мережі;
- анонімність мережі Інтернет, вразливість бездротового доступу й використання проксі-серверів істотно ускладнюють виявлення злочинців;
- віртуальні учасники використовують різноманітні технічні засоби для формування в жертви думок про самогубство;
- дії злочинців є частими, повторюваними і тривалими.

Крім того, постає проблема доведеності вини в таких злочинах. Передусім це пов'язано зі складністю встановлення причиново-наслідкового зв'язку між діями винного та смертю потерпілої особи, необхідністю призначення і проведення різноманітних судових експертиз у справах про доведення до

самогубства через мережу Інтернет з метою отримання доказової інформації тощо [7, с. 108; 8].

Першою такою «групою» можна вважати спільноту «Синій кит» у соціальній мережі «Вконтакте». Спільнотою керує так званий «куратор», який спілкується з учасниками протягом усієї гри. Здебільшого «куратори» створюють фейкові акаунти, з чужими іменами та прізвищами, тим самим унеможлиблюючи ідентифікацію.

Гра починається, коли користувач розміщує на своїй сторінці хештеги: «Я в грі», «Синій кит, «Тихий будинок», «f57», «f58», «Море китів», «Чекаю на інструкцію», «Розбуди мене о 4:20» тощо, що засвідчують тему самогубства. Після цього з новим потенційним гравцем зв'язується куратор. Він опитує гравця щодо його проблем, стосунків з батьками та близькими, взаємин з однокласниками, ставлення до самогубства. Після такого опитування гравцю надсилають посилання на сайт, який встановлює геолокацію, щоб визначити точне місце перебування гравця для подальшого його шантажування. Далі куратор повідомляє гравцеві умови гри й наслідки в разі невиконання завдання чи виходу з гри. Умовами гри є 50 завдань, які користувач має виконати протягом 50 днів. Це число запозичене, імовірно, з назви книги Стейс Крамер «50 днів до мого самогубства». Завдання надсилають учаснику щоранку о 4:20. Куратори вимагають фото- та відеозвіти після кожного виконання завдань. Серед них передбачено вихід на дах багатоповерхівки, перегляд жорстоких аморальних відео, видряпування на руках китів, різних символів, смертельні квести, вбивство тварин, завдання болю собі, надсилання власного інтимного фото, а останнє, п'ятдесяте, завдання – це і є самогубство. У разі відмови куратор шантажує гравця опублікуванням його інтимних фото в мережі або тим, що за адресою його місця мешкання чи близьким людям, погрожують навіть убивством батьків. Шантаж деморалізує гравців, після цього вони часто вчиняють самогубства.

Згідно з повідомленнями засобів масової інформації (ЗМІ), поширення гри «Синій кит» розпочалося в Росії наприкінці 2015 року. Невдовзі гра стала популярною в Україні, Білорусії, Казахстані, Киргизстані та країнах Прибалтики.

Кити як представники класу ссавців вирізняються тим, що можуть самовільно довести себе до смерті. Ці тварини

асоціюються в ідеологів груп смерті зі свободою, зокрема з усвідомленим вибором піти із життя.

Підлітки порівнюють себе з китами, яких викинув океан (як алегоричний образ суспільства, сім'ї чи близької людини).

Згідно з описами з «груп смерті», кити пробуджуються або помирають о 04:20. У цей час підлітки прокидаються, щоб отримати нове завдання [9] (рис. 1).

Рис. 1

Популярності спільнота набула в листопаді 2015 року, коли користувачка однієї з таких груп, 16-річна Рената Камболіна (у соціальній мережі відома як «Ріна Полінкова») з Уссурійська, студентка технічного коледжу, вчинила самогубство, кинувшись під потяг і знявши цей процес на відео, перед тим залишивши на своїй сторінці в соціальній мережі пост «Ня. Пока». У травні 2016 року в Росії групи в соцмережах із суїцидальною тематикою привернули увагу громадськості. На той час ЗМІ повідомили про самогубства 130 підлітків, які були підписниками таких публіків.

В Україні першою офіційно зареєстрованою жертвою «груп смерті» стала 15-річна Вілена, яка стрибнула з 13-го поверху в Маріуполі.

Адміністратори «Вконтакте» заблокували спільноту та схожі сторінки з імовірними суїцидальними постами. Проте куратори створювали нові «групи смерті» з іншими назвами. Серед них «f57», «f58», «Тихий будинок», «Тихий ліс», «Море китів», «Ня.пока», «Розбуди мене о 4:20», «Чумацький шлях», «Nan» тощо.

Деякі такі спільноти самостійно знаходили гравців у декілька етапів.

Наприклад, на етапі *«Ти обраний»* куратори «груп смерті» запевняють дитину, що вона є особливою, оскільки учасником такої спільноти можуть стати лише обрані. Неповнолітньому здається, що, демонструючи одноліткам членство в такій групі, він ніби вражає їх своєю сміливістю та засвідчує авторитет, тим самим привертаючи увагу інших до цих інтернет-спільнот. Зазначене формує в дитини почуття єднання з такими самими обраними («я молодець – мене обрали»). За правилами інтернет-спільнот про участь у грі не можна розповідати дорослим, що створює ще один найсильніший спосіб контролю кураторів за неповнолітньою особою, яким є «спільна таємниця» [10].

На етапі *«Тотальний контроль»* куратор схиляє підлітка до вчинення суїциду. Якщо підліток відмовляється від виконання завдань, результатом яких є парасуїцид або суїцид, куратори вміло застосовують погрози щодо безальтернативного виключення з групи. Кожен з учасників настільки дорожить своїм рейтингом у спільноті, що не здатен суперечити віртуальним авторитетам і змушений виконувати небезпечні завдання, навіть такі, як вчинення самогубства (рис. 2).

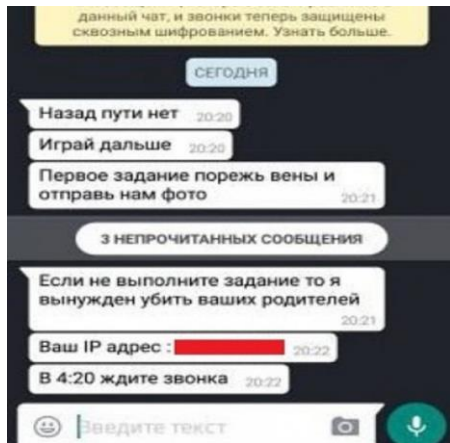

Рис. 2

Коли адміністратор групи впевнений у тому, що гравець готовий до самогубства, створюють аудіозапис з музикою, у якому гравець виконує головну роль, у ньому обумовлюють усі проблеми, які він озвучив «провіднику». Єдиний шлях

подолання всіх проблем, який озвучують у цьому «творі», – вчинити самогубство. Дитина слухає аудіозапис і зважується на останній крок.

Навесні 2018 року в соціальних мережах з'явилися спільноти «Біжи або помри». Сенс такої гри полягає в тому, що гравець повинен пробігти максимально близько перед машиною та не потрапити під її колеса. Завдання вважають виконаним, якщо його підтверджено відеозаписом.

Значну кількість підписників мала «група смерті» «Зникни за 24 години». Завдання цієї гри збігається з її назвою. Учасник повинен залишити місце мешкання, не розповідаючи нікому про своє місцеперебування та вимкнути всі пристрої зв'язку. Після завершення випробування до групи вступає новий учасник. Імовірно, ідея такої гри запозичена з популярного 2017 року челенджу «24 hour challenge» (укр. «24 години челендж»). Його завдання – провести ніч у «забороненому» місці, наприклад, торговому центрі чи в парку атракціонів.

Крім того, активно поширювалася спільнота «Червона сова», створена нібито «кураторами» «Синього кита». Відрізнялася ця «група смерті» новими хештегами: «Червона сова», «Сови не сплять», «1:36», «Чекаю тебе 12 днів» тощо. Головним завданням для гравця є не спати протягом 12 діб, переглядати фільми жахів, постійно бути онлайн і миттєво відповідати на повідомлення «куратора». На початку гри користувачеві гарантують приз після виконання всіх завдань. Насправді в кінці випробування учасник отримує повідомлення із вказівкою вчинити самогубство.

«Куратори» «груп смерті» намагаються залучити до своїх «ігор» і дітей, молодших за віком. У соціальних мережах з'являються спільноти із зображеннями мультиплікаційних чарівниць із мультфільму «Вінкс». Вступивши до такої спільноти, діти отримують так звану інструкцію «Як стати феєю полум'я з «Вінкс» у домашніх умовах?» на яскравому тлі із зображеннями героїв мультфільму. В інструкції міститься такий текст: «У північ, коли усі ляжуть спати, встань з ліжка й обійди кімнату навколо тричі. Потім промов чарівні слова: «Царство Алфеї, милі феї, дайте мені сили, я вас благаю». Після цього тихо зайди на кухню і намагайся діяти так, щоб тебе не помітили, інакше магія слова зникне. Увімкни газову плиту, усі конфорки, але не запалюй їх! Ти ж не хочеш обпектися? Потім так само тихо йди спати. Коли ти заснеш, піде магічний газ, поки ти будеш дихати ним, ти будеш перетворюватися на фею Алфею.

Як прокинешся – промов: «Дякую, Алфеє, я стала феєю!» – і ти станеш справжньою феєю полум'я!» (рис. 3).

Мультфільм «Вінкс» розрахований на аудиторію дітей віком до 12 років. Діти, які протягом тривалого часу перебувають наодинці із собою, глибше, ніж інші, переймають культ. Вони вважають, що, оскільки це краса, диво, то, ставши феєю, вони зможуть подолати проблеми й привернути увагу тих, хто на них не зважає.

Водночас, окрім соціальних мереж, «групи смерті» стали активно діяти в мобільних додатках IP-телефонії.

Зокрема, на початку 2018 року невідомий користувач соціальної мережі «Фейсбук» опублікував номер так званої «Момо» та пропонував користувачам зателефонувати їй у «WhatsApp», інакше створіння погрожувало прокляттям. Ще один невідомий написав у повідомленні, що йому потрібна допомога й просив передзвонити на зазначений номер. Небайдужі люди переймалися його бідою і таки телефонували. «Момо», як вірус, стала ширитися світом.

Алгоритм, за яким діє «Момо», завжди однаковий. Користувач відправляє їй повідомлення, а у відповідь отримує не завжди зрозумілий текст іншою мовою. Однак якщо «Момо» зателефонує, а гравець піднімає слухавку, вона отримує дані про місце його перебування. Завдяки цьому подальше спілкування відбувається мовою користувача. Під час розмови людина чує дивні моторошні звуки, а тим часом програма завантажує дані

про власника телефону. «Момо» дає різні завдання, поступово підводячи до останнього – самогубства. Неабиякий вплив на психіку людини має зображення «Момо». У неї моторошна зовнішність: обличчя бліде, очі великі й обведені чорними тінями, а рот розтягнутий на півобличчя і формою нагадує дзьоб. Насправді Момо – це міфологічна істота, що виглядає як жінка-птаха. Уперше цю скульптуру показали на виставці в галереї жахів Vanilla Gallery в Токіо 2016 року. Автор – японський художник Мідорі Хаяе (рис. 4).

Рис. 4

Тенденцією 2019 року стала нова гра «Підпали себе» (або «Підпали друга» / «Firechallenge»), завдання якої полягає в тому, щоб підпалити себе чи друга легкозаймистою речовиною та негайно загасити одразу після займання полум'я. Як і в минулих смертоносних іграх, цей процес знімають на відеокамеру й додають у мережу YouTube заради того, щоб зібрати якомога більшу кількість переглядів і лайків. Основна небезпека такої тенденції полягає в тому, що діти не цілком усвідомлюють наслідки такого діяння.

У квітні 2019 року в Україні були перші жертви небезпечної інтернет-гри: 11-річна дівчинка з Черкаської області мала понад 35 % ураження тіла внаслідок опіків. Прес-секретар управління ДСНС в Черкаській області Костянтин Проценко на своїй сторінці в соцмережі тоді повідомив: «Спільноти, що виникають у світі, несуть емоційний драйв, бажання зробити дещо «тут і зараз», а не думати про наслідки, що сприяє виникненню різних груп, які покликані щось зруйнувати,

зробити наперекір загальноприйнятим нормам і правилам. Суспільство вдає, що нічого не знає про цю небезпеку. Але в разі ігнорування цієї проблеми вже завтра вона може вирости у масштабах, з якими швидко впоратися буде неможливо. А в цьому випадку ігнорування призведе до втрат серед дітей» [27].

Така небезпечна гра потрапила в українські соціальні мережі із США, де від «пекельного челенджу» постраждало понад сто підлітків. Одним із найрезонансніших випадків стала трагедія, що сталася з 12-річною Тімією Лендер зі штату Детройт. Здійснюючи запис на відеокамеру, дівчинка підпалила себе в одязі й отримала понад 50 % опіків на тілі [28] (рис. 5).

Рис. 5

Отже, є чимало способів втягнення (вербування) дітей і підлітків у «групи смерті» з метою доведення їх до самогубства. Однак зрештою всі вони передбачають вчинення неповнолітніми самогубства. Головною умовою самогубства є його фіксування на відео в режимі онлайн. Організатори «груп смерті» зацікавлені саме в такому фіналі, адже їхньою кінцевою метою є отримання прибутку від продажу цього відеозапису.

Результати деяких досліджень із цього питання [11] засвідчують, що продаж такого відео здійснюють в тіньовому сегменті – підпільному Інтернеті «darknet», що має високий

ступінь анонімності, і це своєю чергою надає користувачам можливість комунікувати та пересилати один одному інформацію, абсолютно не остерігаючись, що їх викриють працівники правоохоронних органів.

На підставі зазначеного доходимо висновку, що основною метою злочинної діяльності організаторів, які створюють у соціальних мережах «групи смерті», є отримання прибутку за рахунок продажу відеозаписів, на яких неповнолітні особи вчиняють самогубство. Слід зауважити, що в підлітка через вікові психологічні особливості, брак критичного мислення ще не може бути сформованим власний ціннісний світ – він живе під впливом соціуму. Факторами, що позначаються на формуванні підліткового світогляду, стають мультфільми, художні фільми, прозові й поетичні художні твори, музичні твори й відеокліпи до них, комп'ютерні ігри, соціальні мережі, необмежений доступ до яких відкриває Інтернет – основне джерело інформації для молодого покоління.

1.2. Детермінанти злочинів, пов'язаних із діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках IP-телефонії

Підлітки, які стають учасниками «групи смерті», переважно мають психічний розлад, який відображається в суїцидальній поведінці.

Суїцидальна поведінка – це поняття, що охоплює суїцидальні вияви, фантазії, спроби. Причини суїцидальної поведінки є надзвичайно складними й численними. До них належать біологічні, генетичні, психологічні й соціальні чинники тощо.

Вирізняють такі фактори ризику вчинення суїциду:

- *демографічні*. Для завершеної спроби накласти на себе руки факторами ризику є чоловіча стать, підлітковий чи літній вік. Факторами ризику для незавершеної суїцидальної спроби є жіноча стать, молодий вік, відсутність шлюбу, низький рівень освіти, безробіття. Відмінності в частоті завершених самогубств у чоловіків і жінок зумовлені тим, що чоловіки частіше використовують брутальніші методи самогубства [12];

- *психопатологічні*. Одним з найважливіших факторів, що спричиняє розвиток суїцидальної поведінки, є наявність психічного захворювання, яке ускладнює адаптацію до

соціального оточення не лише хворого, а й членів його сім'ї [13]. Результати досліджень засвідчують, що 90–95 % суїцидентів у момент здійснення суїциду перебували в стані психічного розладу. Як для завершених, так і для незавершених самогубств основними факторами ризику є імпульсивність, психотичний рівень психічного розладу, маніфест захворювання, розлади настрою, наявність розладів особистості, залежність від алкоголю/наркотиків [14]. Психічно хворі на шизофреноподібні й емоційні розлади мають майже вдвічі вищий суїцидальний ризик. Хвороби, що пов'язані із залежністю від психоактивних речовин, супроводжуються не тільки високим ризиком вчинення суїциду, а й значно підвищують ризик загинути від інших видів насильницької смерті. Одним з найнебезпечніших аспектів проблеми суїцидів серед населення різних країн є достатньо високий показник повторних аутоагресивних дій. Від 15 до 23 % пацієнтів, раніше госпіталізованих з приводу аутоагресивних дій, повторюють такі дії протягом року, причому найвищим є ризик повторення в найближчі тижні після здійснення аутоагресивних дій. Від 3 до 5 % таких пацієнтів накладають на себе руки протягом 5–10 років після першої суїцидальної спроби [15]. Попередня суїцидальна спроба є одним з найбільш значущих предикторів завершеного суїциду [16];

– *психологічні*. Такими факторами є особисте відчуття можливості вкоротити собі віку; сексуальне чи фізичне насильство в дитинстві; занадто активний пошук допомоги для розв'язання своїх проблем; підвищена емоційна реактивність; агресивні/імпульсивні риси особистості; відчуття песимізму, втрати надії; низька самооцінка; психологічна закритість. Кожен із цих факторів підвищує психологічний дистрес до такого рівня, коли він стає занадто сильним. Самогубство в цій ситуації стає засобом втечі від психотравмальної ситуації;

– *біологічні*. Чимало досліджень спрямовано на пошук локалізації генетичного носія схильності до самогубств, проте нині це питання залишається невирішеним. Встановлено, що біологічними маркерами високого суїцидального ризику є порушення нейромедіаторного забезпечення в головному мозку; низька концентрація 5-гідроксиіндолоцтової кислоти в спинномозковій рідині; порушення роботи гіпоталамогіпофізарно-адrenalової системи (ГАС); низький рівень холестерину в крові чоловіків; деякі захворювання (інсульт, хвороба Геттінгтона,

епілепсія). Проведено значну кількість досліджень, які засвідчили ушкодження обміну нейромедіаторів і вади нейроендокринної системи в суїцидентів. Відображено асоціації між самогубною поведінкою і станом серотонінергічної системи мозку;

– *психічні травми*. В умовах сьогодення пріоритетними є інтегративні моделі формування суїцидальної поведінки, у яких на тлі психопатологічних, психологічних і біологічних чинників життєвий стрес є пусковим механізмом для здійснення суїциду. Особи, що зайняті на роботі, яка пов'язана з частим стресом (лікарі, військовослужбовці), мають вищий ризик суїцидальної поведінки;

– *інші фактори*. До цієї групи належать доступ до вогнепальної зброї та медикаментів; хронічні хвороби та хвороби в термінальній стадії [17].

Крім того, результати досліджень дають підстави стверджувати, що найпоширенішими причинами, які сприяють суїцидальній поведінці дітей та підлітків, є:

- переживання образи, відчуття самотності;
- реальна або уявна втрата батьківської любові, ревності;
- переживання, пов'язані зі смертю одного з батьків, розлученням батьків;
- почуття провини, сорому, образи, невдоволеність собою;
- страх перед ганьбою, глузуванням, приниженням;
- страх перед покаранням;
- нерозділене кохання, вагітність;
- почуття помсти, шантаж;
- бажання привернути до себе увагу, викликати жаль, співчуття;
- наслідування поведінки друзів, героїв книжок, фільмів, надмірне захоплення Інтернетом;
- алкоголізм, уживання наркотиків, токсичних препаратів;
- страждання від невиліковних хвороб;
- депресивні стани;
- надто критичне ставлення до себе;
- ситуації, коли очікувані успіхи не відповідають реальним досягненням [18].

Крім низки причин, які безпосередньо чи опосередковано позначаються на зростанні рівня суїцидальності в Україні, однією з основних є інертне ставлення суспільства й державної влади до розв'язання цієї проблеми [19]. З огляду на те, що

суїциди – це глобальна соціальна проблема людства, необхідно здійснювати профілактику суїцидальної поведінки неповнолітніх у межах міжнародного плану заходів із запобігання самовбивствам серед дітей і підлітків.

1.3. Особа злочинця та жертви злочинів, пов'язаних із діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках IP-телефонії

Передусім слід здійснити загальну характеристику злочинних угруповань, діяльність яких спрямована на доведення неповнолітніх до самогубств через мережу Інтернет. Аналіз наукової літератури й інших джерел інформації дає підстави для висновку, що учасники злочинних угруповань, які пропагують самогубство в соціальних мережах, мають високий рівень знань у галузі психології та інших наук. Маніпулювання свідомістю дитини через соціальні мережі здійснюють шляхом психологічного впливу на підставі нейролінгвістичного програмування. У психології маніпуляцію визначають як своєрідний психологічний вплив, що здійснюють приховано на шкоду людям, яким він адресований.

Нейролінгвістичне програмування – вид психологічного впливу, що змінює мотивацію людей шляхом впливу на їхню свідомість за допомогою спеціальних лінгвістичних програм. Основним об'єктом впливу є нейрофізіологічна активність мозку й емоційно-вольові стани, що виникають унаслідок цієї активності.

Головним засобом впливу є спеціально дібрані вербальні (словесні) і невербальні лінгвістичні програми, опанування змісту яких дає змогу змінити переконання, погляди й уявлення людини (як окремого індивіда, так і груп людей) у необхідному напрямі. У технології нейролінгвістичного програмування активно застосовують новітнє досягнення комп'ютерних технологій – віртуальну реальність [20]. Нейролінгвістичне програмування використовує «карти світу» й «мета-програми».

Кожна людини має власний спосіб створення «карти» реальності: у картинках, звуках або відчуттях. Virізніють три типи сприйняття дійсності.

Перший тип – візуальний, зоровий. Людина візуального типу сприймає та організовує свій досвід і мислення переважно за допомогою зорових образів. Людям такого типу краще «один раз побачити, ніж сто разів почути».

Другий тип – аудіальний, слуховий. Індивід уявляє й описує світ в аудіальних, слухових образах.

Третій тип – тактильний. Люди такого типу сприймають та оцінюють світ насамперед за допомогою відчуттів. Комплексне донесення сенсорної інформації через зорову, слухову й тактильну модальність дає змогу проникати в глибинні пласти людської психіки, змінювати окремі елементи образу в потрібному напрямі та, зрештою, ефективно маніпулювати свідомістю віртуального користувача [20].

Слід зазначити, що суб'єктом нейролінгвістичного впливу є спеціаліст (інструктор). Таким спеціалістом у групах, що пропагують суїцид у соціальних мережах, є куратор, який здійснює онлайн листування індивідуально з кожним учасником «груп смерті» й дає їм завдання, що зрештою призводять до самогубства [21]. Вивчення цієї проблематики надало можливість виокремити способи психологічного впливу, які організатори «груп смерті» поетапно застосовують у мережі Інтернет щодо дітей та підлітків з метою доведення їх до самогубства.

У такому виді злочину злочинцем є «куратор» («адміністратор»), тобто людина, яка створила групу й свідомо спонукає учасників до суїцидальних намірів, а його метою є доведення до самогубства.

Доведення до самогубства – доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що призводять до вчинення самогубства [21].

Тому, характеризуючи особу злочинця, пов'язаного з діяльністю «груп смерті», ми можемо зіставити її з особою злочинця як елементом криміналістичної характеристики доведення до самогубства.

Поведінка злочинця під час вчинення злочинних дій пов'язана з його психологічними, моральними, соціальними властивостями й виявами. Злочинець моделює свою поведінку, щоб спровокувати жертву до замаху на самогубство. Особа вчиняє злочин на підставі використання матеріальної (чи іншої) залежності жертви, доводить її до стану фрустрації, афекту й аутоагресії (самогубства). Через результат дій злочинця (самогубство жертви) можна визначити мету, мотив і спосіб вчинення злочину, адже на цій підставі ми можемо сформувати

уявлення про основні елементи діяльності злочинця, його соціальні та психологічні риси.

Питання врахування емоційного стану злочинця є обов'язковою ознакою складу злочину [22]. Насильницькі мотиви вчинення злочину характеризують поведінку злочинця: жорстоке поводження, шантаж, примус до протиправних дій, систематичне приниження людської гідності. Насильство злочинця в різних формах впливає на потерпілого, має свої вияви, воно може виконувати функцію не тільки примусу, а й безпосереднього придушення або знищення об'єкта насильства. Злочинець здебільшого усвідомлює, що його дії призведуть до самогубства потерпілого.

Психологи в особі злочинця вирізняють такі дефекти: індивідуальну правосвідомість, патологію потреб сфери особистості та психічного розвитку. До найзагальніших рис насильницьких злочинців належать егоїзм, нехтування інтересів і думки членів суспільства, відсутність здатності й бажання поставити себе на місце потерпілого, жорстокість, афективний характер поведінки [23].

Суїцидологи зазначають, що злочинець повинен мати певні риси, необхідні для того, щоб потерпілий був від нього в матеріальній чи іншій залежності. Ці риси можуть бути притаманні особам із життєвим досвідом. На відміну від убивства, суб'єктом цього злочину може бути тільки обмежене коло осіб: матеріальна залежність (від особи, у якої потерпілий перебуває на утриманні, має матеріальну залежність); інша залежність – службові відносини (від начальника, вчителя), сімейні відносини (від голови сім'ї). Метою доведення до самогубства є бажання завдати потерпілому фізичного болю, морально травмувати його [23].

Творці й модератори таких «груп смерті» в Інтернеті – люди з нерозв'язаними психологічними, проте не психічними проблемами. Це і недолюбленість, яку ці особи «зганяють» на підлітках, і жадоба влади, абсолютного підпорядкування. Адже діти покірно і старанно виконують усі їхні вказівки, навіть надсилають кошти на замовлення піци. Підпорядкування досягають шляхом маніпулювання, а саме збільшення кількості завдань, виконання яких дає гравцеві відчуття значущості.

Дослідники обстоюють думку, що так застосовують технологію знищення, спрямовану на підлітків, і Україна тільки починає боротися з нею. Практика засвідчує, що ці групи розраховані на дітей, які проходять період становлення, – віком

від 13-ти до 14 років. Вони намагаються довести, що чогось справді варті. Проти них працюють психологи, і діти не зупиняються, адже їм навіюють, що вони не здатні це зробити. Протистояти такому блокуванню надзвичайно складно, оскільки ІР-адреси, які використовують зловмисники, знаходяться на території Російської Федерації.

Суїцидальна поведінка може бути «заразною», передусім серед підлітків віком 12–13 років. Школярі, однокласник яких учинив самогубство, значно частіше, ніж у нормальній ситуації, або замислюються про самогубство, або наслідують приклад товариша. Такий ефект виявлено за результатами дослідження, опублікованими в журналі Канадської медичної асоціації СМАЖ. Автори дослідження проаналізували статистичну інформацію, зібрану в процесі масштабного тривалого загальнонаціонального опитування, що стосувалося дітей та підлітків Канади й було проведене протягом 1998–2007 років. Аналізували дані стосовно 22 064 тис. осіб віком від 12-ти до 17 років. Було встановлено, що самогубство однокласника стрімко підвищує ризик суїцидальної поведінки в усіх вікових групах, незалежно від того, чи були підлітки особисто знайомі із загибим, однак передусім це стосується 12–13-річних, у яких після трагедії частота думок про самогубство зростає в середньому в п'ять разів, порівняно з нормальною ситуацією. Натомість серед старших вікових груп ефект «заразності» суїциду виявився менш вираженим: у 14–15-річних думки про те, щоб накласти на себе руки, частішають у середньому в три рази після такого вчинку однолітка, а в 16–17-річних – лише вдвічі [23].

Згідно з дослідженнями фахівців у галузі психології, лише 25–30 % суїцидентів на момент учинення самогубства страждали на психічні захворювання. Значний відсоток учасників «груп смерті» становлять емоційно стійкі та психічно здорові неповнолітні особи. Найчастіше для втягнення (вербування) цієї категорії дітей і підлітків куратори «груп смерті» розповсюджують у профілях неповнолітніх інформацію, що викликає зацікавленість і привертає увагу. Зазвичай такі повідомлення містять значну кількість цифрових і буквених шрифтів, які можуть здатися підлітку майже сакральними (потойбічними). Наприклад, до записів прикріплюють написи на івриті з текстом такого змісту: «Я покажу тобі, як темно на іншому боці місяця». Інші шрифти є складнішими, вони становлять цифрові значення, за якими приховані слова, готичні символи чи арабська в'язь.

Слід також зазначити, що в суспільстві поширеною є думка, що найбільше схильні до суїцидів діти та підлітки, які страждають захворюваннями нервової системи та виховуються в малозабезпечених сім'ях, проте, згідно зі статистичними даними [23], вона є хибною. Дослідження деяких психологів засвідчують, що до групи ризику передусім належать діти й підлітки із забезпечених сімей, які виявляються не готовими до складних життєвих обставин.

Водночас у дітей, які виховуються в несприятливих умовах з дитинства, формуються такі риси характеру, що допомагають їм протистояти складним життєвим ситуаціям.

Більшість експертів у галузі охорони здоров'я вважають, що в кожній країні варто створити довгострокові програми запобігання самогубствам, фінансувати які повинні уряди держав. Нині, за даними ВООЗ, вони функціонують лише в 28-ми країнах [1].

РОЗДІЛ 2. КОМПЛЕКС ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ДІЯЛЬНІСТЮ «ГРУП СМЕРТІ» В СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖАХ І МОБІЛЬНИХ ДОДАТКАХ ІР-ТЕЛЕФОНІІ

2.1. Загальносоціальні заходи запобігання злочинам, пов'язаним з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках ІР-телефонії

У більшості країн діти проводять під опікою дорослих в освітніх закладах більше часу, ніж будь-де за межами родини. Загальноосвітні навчальні заклади відіграють важливу роль у справі захисту дітей від насильства. Особи, які здійснюють контроль за діяльністю освітніх закладів, і ті, хто в них працює, зобов'язані створювати безпечні умови, які сприяють збереженню гідності дітей та сприяють їхньому розвитку.

У загальноосвітніх навчальних закладах дитина частіше стає свідком чи учасником так званих малих форм насильства, які позначаються на розвитку особистості. Сучасна педагогічна практика, попри всі проблеми, складнощі й недоліки, залишається основним інститутом соціалізації особистості, її становлення та розвитку [25].

У зв'язку з тим, що насильство серед учнів у всіх його виявах є складним багатоплановим явищем, видається доцільним залучення до протидії йому фахівців різних галузей науки й суспільного життя. Наприклад, першочерговим завданням сучасного освітнього закладу є не тільки освіта й опанування учнями знань з окремих сфер життя, а й підготовка дітей до життя в інформаційному суспільстві. Тобто потрібно навчити школярів безпечно користуватися інтернетом. Завдання вчителів, батьків – уберегти дітей від віртуальної залежності, показати дітям, що реальний світ насиченіший і є значно важливішим для життя, а віртуальний – це лише засіб зв'язку. Необхідно досягти того, щоб діти усвідомили: будь-які дії, навіть дії, вчинені у віртуальному світі, завжди тягнуть за собою юридичну відповідальність. Прикладом може бути дисциплінарне стягнення щодо учнів на рівні шкільної адміністрації.

Ігри, що поєднують реальне життя з віртуальним, зауважує О. Чабан, є соціальним запитом суспільства. Тому слід не забороняти дитині користуватися інтернетом, а готувати її до розв'язання справжніх проблем: розмовляти з нею,

захоплювати, ділитися власними переживаннями й складнощами. Необхідно постійно цікавитися життям дитини. Наприклад, якщо дитина схильна слухати якусь незрозумілу музику, слід вивчити цей стиль і продемонструвати їй свою обізнаність, а потім запросити її на цікаві концерти за власними вподобаннями.

Слід зазначити, що неабияке значення у вихованні моральних рис відіграє особистий приклад – поведінка батьків у сім'ї: адже батьки – це найближчі люди, які найпереконливіше можуть висловлювати дітям свою думку, за ними діти перевіряють і вибудовують свою подальшу поведінку. Зростаючи, підлітки чуйні до всього, що їм доводиться спостерігати. На прикладі батьків вони отримують наочні приклади ставлення до праці, суспільства тощо. Саме такий правильний приклад формує уявлення про добро і зло, заборонене й допустиме.

У процесі формування суїцидальних установок неповнолітніх значущу роль відіграють умови, за яких вони виникають, – родина та найближче оточення. Оскільки суїцидальні спроби діти вчиняють незалежно від рівня достатку й моральних цінностей сімей, заходи соціального запобігання мають бути спрямовані передусім на поліпшення психологічного клімату в родині, підвищення рівня згуртованості, колективізму, співучасті.

Отже, для загальносоціального запобігання злочинності, пов'язаної з діяльністю «груп смерті», слід здійснювати такі заходи:

- приділяти більше уваги психологічному стану дитини;
- перевіряти стан шкіри дитини. У разі виявлення пошкоджень з'ясовувати обставини, за яких вони з'явилися;
- перевіряти акаунти дитини в усіх соцмережах і спільноти, до яких вони долучаються;
- перевіряти додатки, які завантажені на телефон;
- перевіряти фото-, відеофайли в особистих гаджетах;
- перевіряти зміст спілкування в приватних чатах;
- зважати на коло спілкування дитини;
- знайти для дитини заняття у вільний час (спортивні, художні секції тощо).

Водночас, щоб убезпечити себе та свою родину від впливу соціальної інженерії через соціальні інтернет-мережі, а саме

претекстінгу, який здійснюють на неповнолітніх через «групи смерті», батьки мають ознайомити своїх дітей з такими правилами поведінки в соціальних мережах:

- не рекомендується викладати в соціальних інтернет-мережах особисту інформацію (номер телефону, e-mail, адресу проживання, фотографії житлового приміщення, місця роботи або навчання, фотографії дозвілля). У разі викладення такої інформації слід обмежувати доступ до неї;
- необхідно використовувати різні паролі для різних сервісів, соціальних мереж, e-mail;
- нікому не повідомляти свої паролі;
- перевіряти справжність відкритих сайтів, зокрема соціальних інтернет-мереж;
- обережно спілкуватися з новими друзями в соціальних інтернет-мережах, не повідомляти їм нічого зайвого;
- не завантажувати додатки, надіслані в повідомленнях від незнайомих людей або друзів. Завжди перевіряти, чи справді додаток надіслав друг. У жодному разі не відкривати невідомі посилання на інтернет-сторінки, відправлені від незнайомих людей;
- прив'язати акаунт (сторінку) у соціальних інтернет-мережах до телефонного номера. У разі його злому доступ до акаунта легко можна буде відновити;
- не використовувати підозрілі програми для соціальних інтернет-мереж. Не завантажувати додатки або програми для соціальних інтернет-мереж із підозрілих сайтів;
- обов'язково користуватися антивірусними системами та своєчасно оновлювати їх бази даних.

2.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинам, пов'язаним з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках IP-телефонії

Спеціально-кримінологічне запобігання передбачає діяльність уповноважених суб'єктів щодо відвернення можливості реалізації злочинного наміру, припинення розвитку злочинних дій та досягнення бажаного результату винними особами, а також притягнення їх до відповідальності.

Стрімкий технологічний розвиток інформаційного суспільства стимулює зростання обсягу інформації, що циркулює, накопичується та обробляється в інформаційному і кіберпросторах.

Зазначене потребує розроблення нових (удосконалення наявних) способів і методів пошуку й збирання інформації у відкритих, порівняно відкритих, закритих електронних джерелах. Реалізація цих завдань можлива в межах розвідки інформаційно-телекомунікаційних систем (ІТС). Це один з найефективніших засобів виявлення, профілактики та протидії найрізноманітнішим кібернетичним втручанням і загрозам. Найдієвішим і найпотужнішим способом розвідки ІТС залишається кіберрозвідка, призначена для пошуку та збору розвідувальної інформації передусім в інтернеті, а найрезультативнішим – метод соціальної інженерії, призначений для організації доступу до будь-яких най захищеніших інформаційних ресурсів.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття завдяки глибоким системним перетворенням, зумовленим синтезом перспективних інформаційно-комунікаційних технологій і бурхливим розвитком ІТС, поступово стали формуватися принципово нові глобальні субстанції – інформаційне суспільство, а також інформаційний і кібернетичний простори. Вони накопичили майже необмежений потенціал, і нині завдяки забезпеченню оброблення та передавання головного їх об'єкта – інформації – відіграють важливу роль в економічному та соціальному розвитку будь-якої країни.

Значущість інформаційного та кіберпросторів засвідчує поява концепцій ведення боротьби в них, а також створення в збройних силах різних країн спеціальних структур, призначених для здійснення такої боротьби. Крім цього, глибинні зміни в ставленні більшості держав до власної інформаційної та, як наслідок, кібернетичної безпеки фактично зумовлюють необхідність розроблення рекомендацій щодо найближчих і довгострокових пріоритетів трансформації безпекового сектору цих держав, зокрема України, за такими напрямками:

- пошук й отримання інформації у відкритих і порівняно відкритих джерелах про можливості протиборчих сторін, а також обмін нею;

- захист власного інформаційного ресурсу від внутрішніх і зовнішніх, навмисних або випадкових кібернетичних втручань та загроз.

Розвідкою ІТС вважають [26] комплекс заходів, спрямованих на систематичний і цілеспрямований пошук й отримання з ІТС інформації стосовно протиборчої сторони (конкурента), її вивчення та оброблення, а також формування на

цій підставі уявлення про реальні та/або потенційно можливі джерела деструктивного впливу на власний кіберпростір. Від інших видів розвідки ІТС відрізняється насамперед механізмами (способами й методами), а також силами та засобами, що задіяні в отриманні розвідувальної інформації. Головними способами ведення розвідки ІТС нині вважають розвідку систем телекомунікацій, мережеву розвідку й кіберрозвідку.

Оскільки силами й засобами перших двох отримують відповідно до 5–8 % та до 7 % інформації, яка необхідна протиборчим сторонам, останніми роками актуалізувався такий спосіб розвідки ІТС, як кіберрозвідка. Її силами й засобами нині можна здобути від 35 % до 95 % інформації про об'єкти розвідки, яка має властивість не тільки не відрізнятися від військових і державних таємниць, а й часто перевершувати їх за ступенем цінності. Залежно від важливості та специфіки завдань, наявних ресурсів, а також за методами, що застосовують для пошуку й збору інформації, у межах кіберрозвідки ІТС виокремлюють технічний і програмний методи її ведення, метод так званої соціальної інженерії (СІ), а також метод, що передбачає моніторинг відкритих і порівняно відкритих електронних джерел.

Водночас західні й вітчизняні фахівці саме метод СІ (від англ. social engineering) вважають одним із найперспективніших методів кіберрозвідки. На їхню думку, він полягає в одержанні неавторизованим користувачем (хакером, порушником) несанкціонованого доступу до інформації про призначення, структуру, встановлені права доступу, систему захисту, реєстраційні імена й паролі, а також іншої конфіденційної інформації про об'єкт атаки – людину (або групу людей), використовуючи її (їх) некомпетентність, непрофесіоналізм або недбалість і керуючи її (їх) діями. Метод СІ можуть практикувати самостійно, без застосування технічних засобів [26], а також він може бути інструментом під час планування та проведення інших видів атак на об'єкт розвідки із застосуванням закладених пристроїв та/або програмних закладок.

Технології СІ порушники переважно використовують для:

- збору довідкової інформації про об'єкт атаки (розвідки), а саме з'ясування інтересів й особливостей поведінки потенційної жертви, чатів і форумів якими вона користується, а також імен, під якими вона з'являється в мережі Інтернет, шляхом ведення діалогу з нею або з її оточенням у службах обміну миттєвими повідомлення (месенджери);

– одержання закритої (конфіденційної) інформації про об'єкт атаки (розвідки) або інформації, що становить для порушника певний інтерес, наприклад, номери телефонів потенційної жертви, адресу її прописки/проживання, реальне ім'я і прізвище, іншої схожої інформації шляхом встановлення контакту з нею та/або введення її в оману;

– одержання інформації про об'єкт атаки (розвідки), що необхідна для забезпечення несанкціонованого доступу до системи, а саме пароля, яким користується потенційна жертва, серії та номери її паспорта, інших відомостей про неї шляхом встановлення із жертвою довірливих стосунків;

– примушення об'єкта атаки (розвідки) до дій, необхідних порушнику, шляхом нав'язування такому об'єкту нової моделі поведінки.

Для цього вони застосовують такі види атак, як введення в оману (поєднують прийоми видавання себе за іншу особу, відволікання уваги, створення умов для психологічного переважання), розсилання спаму (наприклад, комерційної, політичної та іншої реклами або повідомлень іншого змісту особам, які не виявляють бажання їх отримувати), спонування до звернення про допомогу в розв'язанні певних проблем (обернена CI), безпосередній чи опосередкований шантаж, послуговуючись такими методами, як:

– претекстінг (дії, що в процесі атаки, здійснюваної переважно телефоном, відпрацьовує порушник за заздалегідь сформованим сценарієм, вони мають на меті забезпечити встановлення довірливих стосунків із жертвою);

– фішинг, або так зване електронне шахрайство (дії, що в процесі атаки, здійснюваної порушником через e-mail, вимагають від потенційної жертви розголосити певну конфіденційну інформацію – логіни, паролі тощо шляхом її так званої перевірки);

– несанкціоноване надання додаткових прав і можливостей зареєстрованим користувачам системи;

– запуск зловмисного програмного забезпечення, наприклад, троянських програм (бекдорів, руткітів, кейлогерів, клікерів і проксі-троянів) як відповіді на e-mail запит порушника або через інфікований CD (флеш-накопичувач) тощо.

Застосовують також й інші методи несанкціонованого доступу до інформації:

– пошук інформації в смітті. Варто дотримуватися правил утилізації паперового сміття та електронних носіїв інформації,

передусім якщо це стосується конфіденційної та корпоративної, закритої чи відкритої інформації. Заходи безпечної утилізації стосуються й електронних офісних пристроїв;

- індивідуальні підходи. До індивідуальних підходів належать як негативні стратегії, так і позитивні, серед них: залякування (зловмисники, які обрали цю стратегію, примушують жертву виконати запит за допомогою шантажу або видавання себе за іншу особу), переконання, виклик довіри;

- зворотна соціотехніка. Термін «соціотехніка» використовують для позначення шахрайських дій, спрямованих на отримання інформації, що дає змогу проникнути до певної системи й даних, що в ній знаходяться. Соціотехніка зазвичай є грою зловмисника на довірі людини. Захист від атак, що ґрунтуються на зворотній соціотехніці, є достатньо складним. У жертви немає підстав підозрювати зловмисника в чомусь, оскільки за таких атак створюють враження, що ситуація знаходиться під її контролем.

СІ є багатогранним і складним способом отримання конфіденційної інформації від користувачів, що передбачає застосування методів переконання і технологічних засобів. Будь-яка людина в сучасному світі є вразливою до соціальної інженерії, а отже, має залишатися постійно в курсі того, з ким вона взаємодіє як у режимі онлайн, так і віч-на-віч. Завдяки підвищенню розпізнавання недостовірної інформації та спроб ввести в оману користувачів у розголошенні конфіденційної інформації батьки зможуть підтримувати безпечне середовище, а також навчити цього своїх дітей.

Для захисту користувачів від СІ можна застосовувати як технічні, так й антропогенні засоби.

Антропогенний захист. Найпростішими методами антропогенного захисту можна вважати:

- привернення уваги людей до питань безпеки;
- усвідомлення користувачами глобальності проблеми та прийняття політики безпеки системи;
- вивчення та впровадження необхідних методів і дій для підвищення захисту інформаційного забезпечення.

Проте такі методи мають недолік – вони пасивні. Значний відсоток користувачів не зважає на попередження, навіть написані найпомітнішим шрифтом.

Технічний захист. Технічний захист передбачає зусилля, що перешкоджають отриманню інформацію, і засоби, що не

дають змоги скористатися отриманою інформацією. Найпоширенішими серед атак в інформаційному просторі соціальних мереж з використанням вразливостей людського фактора є атаки за допомогою електронних листів, як-то: e-mail і внутрішня пошта мережі. Саме до таких атак можна з ефективно застосовувати обидва методи технічного захисту. Перешкодити зловмиснику отримати запитувану інформацію можна, аналізуючи як текст вхідних листів (імовірно, зловмисника), так і вихідних (імовірно, мети атаки) за ключовими словами. Недоліками цього методу можна вважати надмірне навантаження на сервер і неможливість передбачити всі варіанти написання слів. Наприклад, якщо зломникові стає відомо, що програма реагує на слова «пароль» і «вказати», зловмисник може замінити їх на «пассворд» і «вести». Так само слід ураховувати можливість написання слів із заміною кириличних літер латиницею для символів, що збігаються (а, с, е, о, р, х, у, А, В, С, Е, Н, К, М, О, Р, Т, Х) тощо [26]. Засоби, що заважають скористатися отриманою інформацією, можна розділити на ті, які цілком блокують використання даних будь-де, крім робочого місця користувача (прив'язка аутентифікаційних даних до серійних номерів й електронних підписів комплектуючих комп'ютера, IP і фізичної адреси), так і ті, які унеможливають (або ускладнюють реалізацію) автоматичне використання отриманих ресурсів (наприклад, авторизація в системі Captcha, коли як пароль слід обрати зображення або частину зображення, відображене в спотвореному вигляді).

Отже, навіть маючи всі дані, які надає користувач, нічого не підозрюючи, з метою, наприклад, масово розіслати рекламне повідомлення (спам), зловмиснику доведеться на етапі кожної ітерації самостійно вводити отримані реквізити.

Важливим кроком щодо запобігання кіберзлочинам стало прийняття Стратегії кібербезпеки України, метою якої є створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства й держави.

2.3. Віктимологічні засади запобігання злочинам, пов'язаним з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках IP-телефонії

Віктимологічне запобігання – це самостійний напрям запобігання злочинності, що охоплює комплекс заходів і діяльність, спрямовану на зниження рівня групової (масової) та

індивідуальної віктимності, а також зменшення кількості жертв злочинів у суспільстві. Залежно від мети і завдань, віктимологічне запобігання здійснюють на загальносоціальному, спеціальному й індивідуальному рівнях [19].

Актуалізація віктимологічного дослідження потенційних жертв злочину пов'язана з масштабними змінами в соціальному статусі суспільства, зумовленими як закономірностями розвитку соціуму, так і глобалізаційними процесами, що стосуються України. Причому перспективи здійснення соціально диференційованого віктимологічного запобігання є обмеженими через нестабільність системи державного управління, а також протидію з боку організованої злочинності. Отже, заходи загальносоціального віктимологічного запобігання мають бути спрямовані на визначення детермінант криміногенної віктимності особи та встановлення її потенційної вразливості. Діяльність у контексті індивідуального віктимологічного запобігання має бути зосереджена на коригуванні моделі способу життя та поведінки не лише особи, а й групи осіб і навіть спільнот, які живуть у конкретному районі й регіоні. У межах цього підходу вже були спроби створення антивіктимогенних «зон», не сумісних із віктимною поведінкою. На нашу думку, зазначений підхід є доцільним і може бути достатньо ефективним. Віктимологічні форми запобігання (запобіжної діяльності) також можуть бути орієнтовані на припинення рецидиву з боку осіб, які вже були потерпілими, і на виявлення потенційних жертв, поведінка і спосіб життя яких створює криміногенні та віктимогенні ситуації [19].

Окреслений підхід передбачає застосування заходів віктимологічного запобігання злочинній діяльності «груп смерті» на всіх рівнях (загальносоціальному, спеціально-кримінологічному й індивідуальному).

Якщо узагальнити запропоновані в науці підходи до розв'язання означеної проблематики, то можна констатувати, що віктимологічному запобіганню злочинам проти діяльності «груп смерті» в мережі Інтернет і за допомогою засобів IP-телефонії притаманні специфічні ознаки.

Переконані, що провідна роль у запобіганні самогубствам серед неповнолітніх належить батькам і педагогам, зокрема, розвиток морально-духовних цінностей у дітей повинен бути найважливішим завданням нашого суспільства.

Із цього приводу В. М. Бехтерев зазначав, що «більшість дитячих самогубств пов'язана не із психічними захворюваннями, а з недоліками морального виховання».

2.4. Особливості психологічного профілю потенційної жертви «груп смерті»

Інформаційна мережа Інтернет надає широкі можливості для діяльності та самовираження людини, які не можуть бути реалізовані в реальній дійсності. Водночас інтернет – це інструмент, за допомогою якого з'явилися такі явища, як кіберсуїцид (різновид індивідуального або групового самогубства, вчиненого внаслідок використання інтернет-ресурсів) і кібермобінг (інтернет-цькування, психологічний терор). З плином часу групи, у яких пропагують суїцид, еволюціонують: потенційних жертв заманюють пропозиціями зіграти в смертельну гру, ціною якої є їхнє власне життя. За даними кіберполіції України, понад 12 000 молодих людей щодня заходять у такі групи. Це і є потенційні жертви кураторів гри на життя¹.

Надзвичайно вразливими учасниками таких груп (потенційними жертвами) слід вважати підлітків і студентську молодь, тому що:

по-перше, для цього віку притаманне прагнення до пізнання всього нового, незвичайного; «почуття дорослості», яке виявляється в гіпертрофованій потребі самостійності, самоствердження, відмови від дитячої «моралі успіху»; бажання копіювати звички й способи поведінки старших, острах відстати від однолітків, видаватися їм смішним;

по-друге, вікові особливості підлітків виявляються як негативізм, що є крайнім виявом реакції емансипації².

Будь-яка діяльність людини ґрунтується на задоволенні власних потреб. Згідно з науковими дослідженнями, підлітки

¹ Скачкова Т.Ю, Голубенко Л.О Гра підлітків на власне життя в соціальних мережах // *Вплив інтернет-мережі на психіку дітей та молоді – виклик сьогодення* : матеріали Всеукр. круглого столу (Одеса, 27 берез. 2017 р.). Одеса : ОДУВС, 2017. С. 11.

² Вакулич Т. М. Психологічні чинники запобігання Інтернет-залежності підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ : [б. в.], 2006. 19 с.

прагнуть задовольнити в інтернеті такі основні потреби: соціальні потреби й потреби в безпеці окремої особистості¹. Студентська молодь прагне задовольнити в інтернеті мотив афіліації (прагнення бути в товаристві інших людей, мати з ними теплі, емоційно значущі стосунки) – для осіб з високим рівнем інтернет-залежності, а також навчальний мотив – для осіб з низьким рівнем інтернет-залежності².

Підлітки з високим рівнем інтернет-залежності виявляють вищі показники схильності до ризику у сфері здоров'я, побуту й міжособистісної сфери, ніж підлітки з низьким рівнем схильності до залежної від інтернету поведінки. Вони прагнуть до всього незвичайного, постійного пошуку нових вражень, гострих відчуттів, небезпеки, змін, подолання складнощів, урізноманітнення буденного життя, прийняття самостійних рішень, які можуть бути агресивними. Прагнення до подолання складнощів вони реалізують через участь у квестах й онлайн-іграх; прагнення до гострих відчуттів – шляхом перегляду заборонених для перегляду неповнолітніми сайтів³.

Виникнення інтернет-залежної поведінки підлітків спричинено сукупністю мікросоціальних чинників (зовнішнім соціальним середовищем, передусім – мікросередовищем), а також індивідуально-психологічними особливостями особистості підлітка, серед яких:

¹ Бутузова Л. П., Голубенко М. В. Потребова сфера підлітків, захоплених Інтернет-діяльністю. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/13603/1/%D0%91%D1%83%D1%82%D1%83%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%93%D0%BE%D0%BB%D1%83%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9F%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%B8%20%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2.pdf>.

² Сушко О. Е., Лушин В. Психологічні чинники формування неігрової Інтернет-залежності. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/v_1/49.pdf.

³ Вдовиченко О. В. Психологічні особливості схильності до ризику у підлітків із інтернет-адикцією // *Вплив інтернет-мережі на психіку дітей та молоді – виклик сьогодення*: матеріали Всеукр. круглого столу (Одеса, 27 берез. 2017 р.). Одеса : ОДУВС, 2017. С. 35–36.

- занижена самооцінка;
- високий рівень вияву ситуаційно обумовленого депресивного стану;
- високий рівень схильності до вживання психоактивних речовин, зокрема, зловживання алкоголем, наркотиками чи будь-якими іншими речовинами, що змінюють стан свідомості;
- низький рівень сформованості організаторських і комунікативних здібностей;
- виражені акцентуації характеру (гіпертимна, шизоїдна, нестійка);
- соціальна дезадаптація як наслідок порушення взаємин підлітків із суспільством і різними соціальними групами тощо.

На підставі аналізу наукової літератури можна дійти висновку, що фактори, які впливають на формування залежності від інтернету, за низкою показників ідентичні з факторами суїцидального ризику.

Вирізняють три основні концепції суїциду: психопатологічна, психологічна та соціологічна.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки **психопатологічна концепція** становить інтерес насамперед в історичному аспекті. Згідно із цією концепцією, суїцидальна поведінка підлітків може виникнути на тлі акцентуацій характеру: 5 % суїцидів припадає на психози, 20–30 % – на психопатії, а решта – на так звані підліткові кризи¹. У деяких патологічних станах і розладах особистості суїцидальний ризик є вищим.

Соціологічна концепція керується тим, що суїцидальна поведінка формується через зниження та нестійкість соціальної інтеграції, а самогубство в усіх випадках можна аналізувати лише з позицій відносин індивіда із соціальним середовищем, у якому соціальні фактори відіграють значущу роль. Це означає, що більшість суїцидальних дій людини спрямовані не на самознищення, а на відновлення порушених соціальних зв'язків. Передусім це притаманно підліткам, суїцидальні дії яких спрямовані не проти себе, а проти оточення, проти ситуації, яка склалася у визначеній соціальній групі. Спробу самогубства вони розглядають як суїцидальну техніку для досягнення мети.

¹ Сакович Н. А. Причины и мотивы суицидального поведения у детей и подростков. URL: <http://psyfactor.org/lib/suicide4.htm>.

Соціальна структура та життєві цінності впливають на рівень небезпечності вчинення суїциду. Французький соціолог Е. Дюркгейм довів, що цей рівень безпосередньо пов'язаний із соціальною інтеграцією людини, тобто ступенем, відповідно до якого індивід почуває себе частиною чисельної групи. Учений вважав, що вчинення самогубства є вірогіднішим, коли людина відчуває дефіцит соціальних відносин, насамперед коли така проблема постає зненацька¹. У підлітків соціальною причиною може стати ізоляція в референтній групі, дезадаптація в новому колективі. Вагомим також є сімейний вплив, зокрема особистісні особливості батьків.

Послідовники *психологічної концепції* вважають, що самогубство – це перетворене (спрямоване на себе) вбивство.

Психологічними особливостями підлітків групи ризику є вразливість та низька критичність до своєї поведінки, системні зміни настрою, імпульсивність тощо. Істотно впливають на суїцидальну поведінку підлітків стосунки зі своїми однолітками, а також рідними (особливо батьками).

Основні властивості, притаманні суїциденту:

- 1) загострення потреб;
- 2) підвищена потреба в емоційній близькості за надзначущих відносин;
- 3) низька фрустраційна толерантність і слабка здатність до компенсацій².

Виокремлюють такі типи поведінки підлітків у мережі Інтернет:

- 1) obsесивно-пошуковий тип (безпредметний пошук нової інформації без прагнення отримати результат);
- 2) компенсаторний тип (задоволення потреби в спілкуванні);
- 3) емоційно залежний тип (перебування в мережі Інтернет для підтримання бажаного рівня психічної активності й регулювання емоційного стану);
- 4) комунікативний тип (урізноманітнення спілкування як необхідної умови пришвидшення реальної комунікації);
- 5) кіберсексуальний тип (пошук в інтернеті інформації сексуального спрямування).

¹ Там само.

² Змановская Е. В., Рыбников В. Ю. Девиантное поведение личности и группы : учеб. пособие. СПб. : Питер, 2016. С. 145.

Динаміка змін поведінки підлітка в мережі Інтернет здебільшого така: спочатку в діяльності в віртуальній інформаційній мережі переважає obsесивно-пошуковий тип, а потім – компенсаторний та емоційно залежний типи. Це означає, що спершу виникає нав'язливий інтерес, а далі відбувається заміщення нереалізованого в реальному житті спілкування, потім формується залежність на емоційному рівні¹.

Чинники формування комп'ютерної залежності студентської молоді:

- втеча від самотності;
- можливість уникнути близьких людей та проблем, пов'язаних з ними;
- відключення від реального світу;
- підміна реальних друзів інтернет-спілкуванням;
- уникнення відповідальності й страх морального осуду;
- зневіра у власних силах, переконаність у неможливості керувати власним життям;
- неможливість посісти становище лідера або страх займати таку позицію².

Складнощі, які постають під час задоволення потреб, спонукають студентську молодь задовольняти ці потреби у віртуальному світі.

Домінантною метою діяльності студентської молоді в інтернеті з високим рівнем залежності є спілкування з віртуальними друзями та встановлення нових контактів через соціальні мережі, у чатах і програмі Skype³.

Індивідуально-психологічні особливості студентської молоді з високим рівнем вияву інтернет-залежності: емоційна нестабільність, моральна ненормативність, підозрілість, тривожність, імпульсивність, недовіра до навколишніх, занижена

¹ Вакулич Т. М. Психологічні чинники запобігання Інтернет-залежності підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ : [б. в.], 2006. 19 с.

² Федоренко С. В. Емоційно-мотиваційні чинники виникнення комп'ютерної залежності у студентської молоді : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2014. 200 с.

³ Попова О. А. Личностные особенности студентов с разным уровнем интернет-зависимости. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2012 г. (Серия «Психологические науки»). URL: <http://research-journal.org/psychology/lichnostnye-osobennosti-studentov-s-raznym-urovнем-internet-zavisimosti/>.

самооцінка, незадоволення соціальним статусом, слабка соціальна пристосованість, відчуття самотності, низька самооцінка, низький рівень сформованості організаторських і комунікативних здібностей, суїцидальний ризик¹.

Причиною використання інтернету як інструмента спілкування може бути:

1. Недостатнє насичення спілкуванням у реальних контактах (задоволення цієї потреби в реальному житті спричиняє швидку втрату інтересу до інтернет-спілкування).

2. Можливість реалізації рис особистості, програвання ролей, переживання емоцій, які з певних причин неможливі в реальному житті. Це обумовлено такими особливостями спілкування за допомогою мережі, як анонімність, нежорстка нормативність, своєрідність процесу сприйняття людини людиною, прагнення до емоційного наповнення тексту як бажання переживати емоції.

3. Можливість комунікації «людина – комп'ютер – людина», а не тільки «людина – комп'ютер»².

Отже, психологічний профіль потенційної жертви «груп смерті» за результатами здійсненого теоретичного аналізу має такі особливості:

Вік типового підписника суїцидальних груп – від 14-ти до 21 років³.

Вік від 12-ти до 18 років – найнебезпечніший, тому що це період становлення особистості. Цей період супроводжується емоційною нестабільністю, нестійкістю самооцінки та ставлення до себе, провідним є механізм наслідування, що сприяє

¹ Попова О. А. Личностные особенности студентов с разным уровнем интернет-зависимости. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2012 г. (Серия «Психологические науки»). URL: <http://research-journal.org/psychology/lichnostnye-osobennosti-studentov-s-gaznym-urovnm-internet-zavisimosti/>; Сушко О. Е., Лушин П. В. Психологічні чинники формування неігрової Інтернет-залежності. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/v_1/49.pdf.

² Кочарян А. Б., Гущина Н. І. Виховання культури користувача Інтернету. *Безпека у всесвітній мережі*: навч.-метод. посіб. Київ, 2011. 100 с.

³ Охотники на «группы смерти» вооружились хакерским арсеналом. *Московский комсомолец*. 2017. № 27335. URL: <http://www.mk.ru/social/2017/03/01/okhotniki-na-gruppy-smerti-vooruzhilis-khakerskim-arsenalom.html>.

формуванню залежності з огляду на те, що інтернет є важливою сферою діяльності підлітків і студентської молоді¹.

Найчастіше суїциди вчиняє молодь віком від 16-ти до 24 років, що пов'язано з високими вимогами до адаптаційних механізмів особистості, які пред'являють саме в цьому віці².

Місце мешкання (локація): більшість гравців мешкає у великих містах.

Особи, схильні до залежності від соцмереж й інтернету, живуть в обласних центрах, містах обласного підпорядкування, а не в селах³. Зазвичай кількість учинених самогубств серед міських жителів більша, ніж у сільській місцевості⁴.

Стать: більшість підписників таких груп – жіночої статі.

Жіноча аудиторія в суїцидальних пабліках знаходить свій цільовий контент: нещасливе кохання, самотність, проблеми із зовнішністю, надмірна вага тощо⁵. Проте серед підлітків з високим рівнем інтернет-залежності майже на третину більше осіб чоловічої статі⁶.

Освіта: навіюванню легше піддаються малоосвічені особи.

Вищий рівень освіти послаблює навіюваність: освічена людина більше довіряє розуму, а отже, фактам й аргументам⁷. В

¹ Камінська О. В. Психологія інтернет-залежності : монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 138–139.

² Профілактика самогубств серед працівників органів та підрозділів внутрішніх справ : монографія / [В. О. Криволапчук, І. В. Клименко, С. В. Кушнар'ов та ін.]; за ред. Т. О. Проценка. Київ : ДНДІ МВС України, 2014. С. 30.

³ Камінська О. В. Психологія інтернет-залежності : монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 175.

⁴ Профілактика самогубств серед працівників органів та підрозділів внутрішніх справ : монографія / [В. О. Криволапчук, І. В. Клименко, С. В. Кушнар'ов та ін.]; за ред. Т. О. Проценка. Київ : ДНДІ МВС України, 2014. С. 31.

⁵ Охотники на «групи смерти» вооружились хакерским арсеналом. *Московский комсомолец*. 2017. № 27335. URL: <http://www.mk.ru/social/2017/03/01/okhotniki-na-gruppy-smerti-vooruzhilis-khakerskim-arsenalom.html>.

⁶ Вакулич Т. М. Психологічні чинники запобігання Інтернет-залежності підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ : [б. в.], 2006. 19 с.

⁷ Шейнов В. П. Скрытое управление человеком (Психология манипулирования). М. : АСТ ; Харвест, 2006. С. 15.

осіб з неповною середньою освітою залежність від соцмереж виникає частіше, ніж в осіб з вищою освітою.

Освіченість додає особистості стійкості до впливів інтернет-середовища.

Особливості внутрішньосімейних відносин (сімейний стан): специфіка внутрішньосімейних стосунків може впливати на формування залежності від соцмереж й інтернету, а також на суїцидальний ризик.

Неповна чи неблагополучна сім'я, симбіотичний та непослідовний тип виховання, відсутність контролю чи надмірний контроль з боку батьків, завищені вимоги батьків або, навпаки, неуважне ставлення до підлітка, несприятливі мікросоціальні умови, конфліктні взаємини в сім'ї, збіднення міжособистісних стосунків, недоліки соціальної підтримки тощо¹.

Соціальні: відчуженість і дистанційованість людей в соціумі, соціальна дезадаптація, самотність, опосередковані контакти, пасивна життєва позиція, комунікативні бар'єри, низька соціальна активність, соціальна нестабільність, недосконалість соціальних норм, брак взаємодії, низький соціальний статус, недоліки соціальної підтримки, часті зміни місця мешкання.

Руйнування системи підтримки особистості, виникнення почуття самотності, брак соціальних контактів спонукають індивіда до реалізації незадоволених потреб в інтернеті.

Індивідуально-психологічні фактори: слабкість волевого контролю, високий рівень нейротизму, емотивність, екстернальність, неадекватне самосприйняття, знижена або завищена самооцінка, невдоволеність собою, сором'язливість, прагнення до незалежності, низька комунікативна толерантність, наявність соціальної фобії, низький рівень емпатії, нестійкість «Я-концепції», дезадаптованість, безвідповідальність, емоційна депривація, емоційна напруженість, страх відторгнення та самотності, низький рівень самоконтролю, порушення саморегуляції, агресивність, тривожність, закритість, негативізм, несамостійність, невпевненість, індивідуалізм, чутливість до зауважень, брак взаєморозуміння, усвідомлення недостатності уваги до себе, схильність до фантазій та азартних захоплень, акцентуації характеру, схильність до депресій, гіперактивність.

¹ Камінська О. В. Психологія інтернет-залежності : монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 17.

Мотиваційні фактори: прагнення втекти від проблем і реальності, нереалізоване прагнення до незалежності, потреба в яскравих емоціях, подіях, пізнанні, визнанні, спілкуванні¹.

У січні 2021 року в Італії 10-річна дівчинка померла в лікарні Палермо після участі в небезпечному челенджі від задущення. Її було виявлено у ванній кімнаті з телефоном у руці, який поліція вилучила й долучила до матеріалів кримінального провадження. Після цього на державному рівні (державний регулятор) було ухвалено рішення щодо часткового блокування соціальної мережі «TikTok» після трагічної загибелі дитини.

Уповноважена інституція Італії щодо захисту персональних даних (GDPD) дала вказівку обмежити доступ до акаунтів італійських користувачів, «вік яких не може бути встановлено напевно». Компанія TikTok, яка належить китайському бренду ByteDance, заявила, що їй не вдалося виявити на своїй платформі контент, який міг спонукати дитину повторити смертельний челендж².

¹ Там само. С. 20.

² В Італії заблокували TikTok. URL: <https://portaltele.com.ua/news/technology/v-italiyi-zablokuvaly-tiktok.html>.

ВИСНОВКИ

З-поміж усіх галузей національного господарства найшвидшими темпами розвивається галузь ІТ-технологій. Загалом ІТ-сектор створює новий імідж держави. Стрімкий технологічний прогрес інформаційного суспільства зумовлює зростання обсягу інформації, що циркулює, накопичується та обробляється в кіберпросторі. Це потребує розроблення нових (удосконалення наявних) способів і методів пошуку та збирання інформації у відкритих, порівняно відкритих і закритих електронних джерелах.

Значущість інформаційного та кіберпростору засвідчена формуванням концепцій ведення боротьби в них, а також створення Департаменту кіберполіції Національної поліції України, основним завданням якого є реалізація державної політики у сфері протидії кіберзлочинності й упровадження програмних засобів для систематизації та аналізу інформації про кіберінциденти, кіберзагрози, кіберзлочини.

Актуальними кіберзлочинами є діяльність у соціальних мережах та мобільних додатках «груп смерті», до яких слід віднести й соціальну мережу «TikTok». Метою діяльності таких спільнот є схиляння учасників, переважно підлітків, до суїцидальних намірів, демонстрування вживання медичних препаратів, які призводять до отруєння, наслідки якого можуть бути смертельними. Крім того, соціальні мережі цілком занурюють у віртуальну реальність дітей, у цьому стані вони можуть прийняти й реалізувати рішення, які неможливо пояснити з позицій логіки. Тобто поведінка стає неконтрольованою, а наслідки таких дій – непередбачуваними.

Основною метою злочинної діяльності організаторів, які створюють у соціальних мережах «групи смерті», є отримання прибутку за рахунок продажу відеозаписів, на яких неповнолітні особи вчиняють самогубство.

У підлітка через вікові психологічні особливості, відсутність критичного мислення ще не може бути сформований власний ціннісний світ – він живе під впливом соціуму, що його оточує.

На наше переконання, крім низки причин, що безпосередньо чи опосередковано позначаються на зростанні рівня суїцидальності в Україні, однією з основних є інертне ставлення суспільства до подолання цієї проблеми. З огляду на

те, що суїциди – це глобальна соціальна проблема людства, необхідно здійснювати профілактику суїцидальної поведінки неповнолітніх у межах міжнародного плану заходів щодо запобігання самовбивствам серед дітей та підлітків.

Отже, запобігання діяльності «груп смерті» ґрунтується на загальносоціальних, спеціально-кримінологічних і вікімологічних засадах.

Резюмуючи викладене вище, зазначимо, що в Україні необхідно створити ефективну систему протидії та запобігання злочинам, пов'язаним з діяльністю «груп смерті» в соціальних інтернет-мережах і мобільних додатках IP-телефонії. Це своєю чергою сприятиме підготовці та навчанню фахівців щодо використання новітніх методів пошуку й відновлення цифрових доказів, а вдосконалення законодавчого регулювання належної взаємодії фахівців із комп'ютерної криміналістики, системних адміністраторів, програмістів недержавних організацій із судовими експертами забезпечить ефективне запобігання доведенню дітей та підлітків до самогубства через мережу Інтернет, а також результативному розслідуванню таких самогубств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Максименко С. Фактор смерти: Чому українці стали чаще совершать самоубийства. URL: <https://112.ua/mnenie/faktor-smerti-pochemu-ukraincy-stali-chashhe-sovershat-samoubiystva-472079.html>.

2. Павленко С. О. Тактика запобігання доведенню неповнолітніх до самогубств через соціальні мережі (Інтернет-спільноти): сучасні вітчизняні реалії та зарубіжний досвід. *Кримінологія*. 2018. № 1. С. 217–225. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/42.pdf>.

3. Офіційна статистика Генеральної прокуратури України. URL: <https://www.gp.gov.ua/>.

4. Павленко С. О. Тактика протидії торгівлі людьми органами Національної поліції України: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 5. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2018-5-4020>.

5. Сині кити: кіберполіція виявила майже 1000 «груп смерті» та попередила понад 10 спроб суїциду. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/sini-kiti-kiberpoliciya-viyavila-mayzhe-1000-grup-smerti-ta-poperedila-ponad-10-sprob-suyicidu-919927.html>.

6. Крістіна Роман. Піти з життя: в Україні зростає кількість дитячих самогубств. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/ukraine-rastet-chislo-detskih-samoubiystv-1505233130.html>.

7. Марков В. В. До питання щодо зарубіжного досвіду протидії кіберзлочинності. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 107–113.

8. Кривоконь Д. А. Доведення до самогубства: кримінально-правовий аналіз. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 888–892.

9. Групи смерті в Україні. Як «кити» вбивають дітей. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/events/3814747-hrupy-smerti-v-ukraini-yak-kyty-vbyvauit-ditei>.

10. Шеховцева Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 19 с.

11. Ортинська Н. В. Деструктивний вплив Інтернету на неповнолітнього. URL: <http://aphd.ua/publication-213/>.

12. Cross-national prevalence and risk factors for suicidal ideation, plans, and attempts in the WHO World Mental Health Surveys / [M. K. Nock, G. Borges, E. J. Bromet et al.]. *Br J Psychiatry*. 2008. Vol. 192. P. 98–105.

13. Юрєва Л. Н. Суїцидологічна ситуація в Україні: реалії і перспективи. *Український вісник психоневрології*. 2007. Т. 15. Вип. 1 (50). С. 34–36.

14. Nock M. K., Kessler R. C. Prevalence of and risk factors for suicide attempts versus suicide gestures: analysis of the National Comorbidity Survey. *Journal of Abnormal Psychology*. 2006. Vol. 115 (3). P. 616–623.

15. Чумак С. А. Сравнительные характеристики некоторых показателей лиц с первичными и повторными аутоагрессивными действиями. *Архів психіатрії*. 2005. Т. 11. С. 13–18.

16. Пилягина Г. Я. Применение комплексных методов диагностики при аутоагрессивном поведении. *Таврический журнал психиатрии*. 2003. Т. 7. Вып. 3 (24). С. 79–82.

17. Доведення до самогубства. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2. 744 с.

18. Федченко Р. В. Інтернет – загроза життю. Як уберегти підлітка від страшної помилки. URL: <http://konf.koippo.kr.ua/blogs/index.php/blog14/title-542>.

19. Копотун І. М., Савченко А. В. Концептуальні засади віктимологічного запобігання злочинам: рец. на кн.: Джужа А. О. *Віктимологічні засади запобігання злочинам в Україні: теорія та практика*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 400 с.

20. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посіб. / [М. Петрик, М. Присяжнюк, Л. Компанцева та ін.] ; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. 2-ге вид. Київ : ВІПОЛ, 2011. 248 с.

21. Ситник И. «Группы смерти» толкают детей на самоубийства: как спасти своего ребенка от «Синего кита». URL: <http://34.ua/news/view/91197--gruppy-smerti-tolkajut-detejna-samoubijstva-kak-spasti-svojego-rebenka-otsinego-kita/>.

22. Федоренко Р. П. Психологія суїциду : навч. посіб. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. 260 с.

23. Суїцидальна поведінка підлітків «заразна». URL: <https://www.unian.ua/health/worldnews/793388-sujitsidalna-povedinka-pidlitkiv-zarazna.html>.

24. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі: навч.-метод. посіб. / упоряд.: Є. В. Дубровська, М. Е. Ясеновська; за ред. М. К. Алексєєнко, М. П. Дендебера, О. Д. Соловійова. 2-ге вид. Київ: [б. в.], 2013. 96 с.

25. Найдьонова Л. А. Проблема кібербулінгу і його типи. URL: <https://familytimes.com.ua/harakter/kiberbuling>.

26. Бурячок В. Л., Корченко О. Г., Бурячок Л. В. Соціальна інженерія як метод розвідки інформаційно-телекомунікаційних систем. *Захист інформації*. 2012. № 4 (57). URL: <http://jml.nau.edu.ua/index.php/ZI/article/view/3471>.

27. «Синій кит» повернувся в іншому образі: новий флешмоб «підпали друга» загрожує життю дітей. URL: <https://ukranews.com/ua/news/656834-synij-kyt-i-pidpaly-druga-novi-smertelni-dytyachi-igry>.

28. Новый «Синий кит»: в Украину пришла смертельная игра для подростков Fire Challenge. URL: <https://fakty.ua/319595-novyy-sinij-kit-v-ukrainu-prishla-smertelnaya-igra-dlya-podrostkov-fire-challenge>.

29. Скільки дитячих суїцидів зафіксовано за останні роки. Відповідає ОГПУ. URL: <https://suspilne.media/193437-pecia-hvorobi-serca-ta-diabet-ak-pereidanna-vplivae-na-zdorova-i-ak-zupinitis-za-stolom/>.

30. Хто і навіщо створює в українському інтернеті «групи смерті». URL: <https://www.dw.com/uk/a-37664442>.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Навчальне видання

БУРАК Марія Василівна,
КАЛИНОВСЬКИЙ Олександр Валерійович,
ГАЛУСТЯН Олена Аркадіївна та ін.

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ,
ПОВ'ЯЗАНИМ З ДІЯЛЬНІСТЮ «ГРУП СМЕРТІ»
В СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖАХ І МОБІЛЬНИХ
ДОДАТКАХ ІР-ТЕЛЕФОНІЇ

Методичні рекомендації

Підписано до друку 16.10.2022. Формат 60х84/16. Папір офсетний.

Обл.-вид. арк. 3,0. Ум. друк. арк. 2,79.

Тираж 100 прим.
